

Олександр Маврін
(Київ, Україна)

УДК 930.1+94(477)"18", "19"

**Схема історії України XIX та XX ст.,
розроблена в зарубіжній українській
історичній науці, та її вплив
на розвиток сучасної археографії
в Україні**

Основна схема написання історії, якою послуговувалася вітчизняна історична наука наприкінці XIX – на початку XX ст., а також сучасна, що є і її спадкоємницею, була сформована у працях М.Грушевського. Програмовою стала його робота “Звичайна схема “руської” історії й справа раціонального укладу історії Східного Слов’янства” [Див.: 3]1. В ній були викладені основні положення щодо дослідження історії України, але лише до XVII століття. XIX століття М.Грушевський визначив як епоху національного підйому, і зосередився виключно на висвітленні політичної історії.

У XX столітті постало питання про вироблення нової схеми історичного розвитку України, що включила б до історичного поступу XIX й XX століття як невід’ємні етапи комплексного буття українського народу. Однією з програмових робіт, у яких ставилося завдання розв’язати цю проблему, вважається стаття зарубіжного українського історика О.Оглобина. Власне концепція дослідження історії XIX – XX ст. була сформульована О.Оглобином на 8-й конференції українських істориків та дослідників суспільних наук Української Вільної Академії Наук у США, що відбулася у Нью-Йорку, 5 грудня 1970 року. Вона була оформлена у вигляді статті, що вийшла в журналі “Український історик” (Далі – УІ) [Див.: 8, с. 5-16]. В ній автор намагається переглянути концепцію М.Грушевського щодо XIX ст. як століття культурно-національного відродження, основні напрямки перспективних досліджень, а також підсумувати вже зроблене. Нова концепція історії України передбачала розвиток досліджень по кількох напрямках, поміж яких провідне місце займає питання “...видання й перевидання бодай головних джерел і наукової літератури до історії України цієї доби” [8, с. 16].

Новаторським було внесення пропозиції щодо дослідження процесу формування українського територіального масиву: дослідження історії окремих територіально-історичних областей та процесу їх інтеграції в єдине ціле.

В статті О.Оглоблина акцентується увага на необхідності поглиблення наукової розробки тематики економічного розвитку. Економічні процеси в Україні стали, зокрема, предметом наукового дослідження в роботах М.Слабченка “Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX століття” та М.Яворського “Україна в епоху капіталізму”.

Але вузькість тематики та винятковість таких досліджень змушують О.Оглоблина наголошувати на необхідності більш комплексного і ґрунтовного дослідження економічного розвитку України в XIX та початку XX ст. Зокрема, історик пропонує зосередитись на процесі капіталістичних перетворень в Україні, що включає такі аспекти, як: становище українського господарського організму в оточенні економічних систем Росії, Австро-Угорщини та Польщі; колоніальний характер української економіки; колоніальна економічна політика Росії по відношенню до України; боротьба іноземного та українського капіталу за український ринок; боротьба закордонних капіталів за українську сировинну базу; роль України у світовій економіці; внутрішні аспекти розвитку українського господарства: аграрні, промислові, торгівельні і т.д.; питання економічного районування України.

В політичному плані О.Оглоблин пропонує розширити характеристику XIX ст., дану М.Грушевським як століття національного відродження й формування ідеології та включити ряд інших питань, зокрема, політичний статус України у складі Російської імперії; імперська політика щодо України; реакція політичних кіл України на колонізаційні процеси.

Зрештою, саму вже усталену проблематику історії України XIX ст. як ідеологічного відродження, історик пропонує поглибити в напрямку дослідження ідеологічного та організаційного оформлення українського політикуму.

О.Оглоблин акцентує увагу на зігнорованому М.Грушевським та всією народницькою історіографією питанні української еліти. Потрібно прослідкувати еволюцію провідної української верстви в історико-територіальних рамках, тобто на Лівобережжі, Правобережжі, Центральній Україні; її консолідацію в межах цілої України; її роль в різних (національних, культурних, політичних) рухах.

Дотичною до цієї є проблема соціальної структури України, що включає дослідження історії українського селянства, міщанства і української буржуазії. Зрештою, й процес формування українського пролетаріату має бути досліджений, на думку О. Оглоблина, на об'єктивніших підставах, ніж воно здійснювалось українською наукою в Радянському Союзі.

Новий підхід пропонується застосувати до вивчення культурних процесів в Україні. Українським варто вважати, а отже, досліджувати: “Все, що було створене на Українській землі силами українських (територіально і національно) культурних діячів (та установ), незалежно від їх етнічного походження й характеру і незалежно від мовної форми культурних творів, належить до України. Єдиним селекційним критерієм може бути тільки дух, зміст і ідеологія єдиного твору” [8, с. 13].

Підсумовуючи здобутки зарубіжної історичної науки, до якої в силу обставин був включений О. Оглоблин, історик пропонує дослідити процес формування модерної української нації.

Комплексний підхід до вивчення історії України у XIX ст. має доповнити вивчення персоналій видатних діячів цієї епохи, що працювали на ґрунті розвитку України в усіх аспектах її життєдіяльності.

Підсумовуючи результати невеликого доробку в царині дослідження історії XIX-XX ст. за цими напрямками, О. Оглоблин робить висновок про односторонність та недостатність дослідження історії України XIX ст. Однією з головних причин цієї обмеженості історик вбачає в недостатності бази для історичних досліджень такого плану, тобто вказує на відсутність опублікованих джерел з означеної проблематики. Тому, основною діяльністю в перспективі повинна стати археографічна робота як розшук, опрацювання та видання документів XIX ст.

Попередньо можна зазначити, що саме такого плану роботи, як стаття О. Оглоблина вплинули на характер історичних досліджень в зарубіжних наукових українознавчих осередках, а також на формування реалій сучасної вітчизняної науки.

Яким же чином в подальшому розвивалася археографічна робота, адже перед нею постало величезне завдання – забезпечення створення нової, повнішої джерельної бази? Слід сказати, що до 1991 р. в Радянській Україні було опубліковано багато джерел з історії XIX ст., але 80% їх торкалося історії робітничого, селянського, революційного рухів, формування робітничого класу. Висвітлювалися ці процеси однобічно, у світлі, потрібному радянській ідеології [12, с. 15].

Натомість в межах західноєвропейської, американської, канадської науки були здійснені спроби ґрунтового дослідження цієї проблематики, але документи розглядалися в межах монографій і фактично не друкувалися окремими виданнями.

Якщо соціально-політичним питанням українська радянська археографія приділяла багато уваги, то: “Питання розвитку української культури в документах збірників представлено фрагментарно, історія науки практично не простежується, не публікувалися й видання з проблем економічного стану українських земель” [12, с. 16].

Вагомий внесок у заповненні прогалин у джерельній базі внесли зарубіжні українські видання, зокрема Harvard Ukrainian Studies та “Український історик”, на сторінках якого і була надрукована програмова стаття О. Оглоблина.

Більшість архівних матеріалів та документів, опублікованих на сторінках цього журналу можна віднести саме до знехтуваного і занедбаного українською радянською археографією напрямку культури, розвитку дореволюційної науки та дослідження видатних діячів національного визвольного руху. Ці матеріали, переважно епістолярії, окрім означеного напрямку є джерелами для дослідження багатьох інших аспектів історії України кінця ХІХ - початку ХХ ст. До таких можна віднести такі публікації: “Епістолярна спадщина Володимира Антоновича: Недруковані листи В.Б. Антоновича до Ф.К. Вовка (З архіву УВАН)” (УІ, 1988, №1-4. С. 148-164; УІ, 1989, №1-3. С. 92-105), Антонович Марко “Неопублікований лист О.Я.Кониського” (УІ, 1965, №1-2. С. 72-76); В. Міяковський. “Листи С.О. Єфремова до Є.Х. Чикаленка” (УІ, 1975, №1-2. С. 136-143; УІ, 1975, №3-4. С. 112-119) О. Gerus. “P. A Stolypin and the Ukrainian Language Question” (УІ, 1972, №3-4. С. 121-126); Roman Solchanyk. “Mykhailo Drahomanov and the Ems Ukaze: A Note on the Ukrainian Question at the 1878 International Literary Congress in Paris” (Harvard Ukrainian Studies, Vol. I, Number 2, June 1977. P. 225-229) і т. д.

Зарубіжні видання як могли покривали потреби української науки у матеріалах для дослідження історії ХІХ ст.

Попри це, справжнього розвитку накреслена О. Оглоблиним схема дослідження історії України ХІХ – ХХ ст. здобула лише після 1991 року. В той же час, відроджена археографічна наука здобула чіткий план свого розвитку в матеріалах до Всеукраїнської наради “Українська археографія сьогодні: проблеми і перспективи” було

сформульовано основні завдання установи та конкретні напрямки діяльності. Об'єктом досліджень визначено „...всю багатоаспектну писемну спадщину, яка зберігається в архівах, бібліотеках, музеях і охоплює всі сфери розвитку української культури та науки, всі типи і види документів, будь-коли складених на території України, а за її межами – про Україну, або складених українцями, які зробили вагомий внесок у розвиток світової культури” [14, с. 4].

Проте, і сьогодні, в Україні справа публікації історичних джерел не набула, на жаль, статусу найважливішого завдання. Вкрай недостатній ступінь введення до наукового обігу історичних джерел унеможливорює інтенсифікацію праці дослідника, а також у багатьох випадках появу якісних досліджень, та інколи призводить до продукування штучних, викривлених концепцій українського минулого, які не спираються на джерела.

Вітчизняній науці необхідно у стислий термін пройти шлях, який західні історіографії вже подолали в минулому столітті. Це означає ввести до наукового вжитку критичну масу джерел, необхідну для формування самодостатньої джерельної бази дослідження різноманітних аспектів української історії, особливо її вузлових проблем. Слід передбачити підготовку фундаментальних археографічних публікацій унікальних цілісних корпусів історичних джерел (вітчизняних та зарубіжних), видання творчої спадщини видатних українських вчених-гуманітаріїв та громадсько-політичних діячів. Ці завдання перегукуються з тим положеннями, які були сформульовані у статті О. Оглоблина і це, очевидно, дає серйозні підстави говорити про встановлення зв'язку між українською історіографією та зарубіжною україністикою на ґрунті джерельної бази, про що і каже в своїй праці історик [8, с.16]. Слід, крім того згадати, що значна кількість археографічних видавничих проєктів здійснювалась за участі представників зарубіжних українознавчих центрів, а частина – майже повністю забезпечувалась фінансово і технічно (комп'ютери, на яких аж до початку 2000-х років готувались до друку публікації джерел в ІУАД, наприклад, були надані Українським Науковим Інститутом Гарвардського Університету (УНІГУ), також активно допомагали Канадський Інститут Українських Студій (КІУС), НТШ в Європі, Українське Історичне Товариство (УІТ), Видавництво “Літопис УПА” з Канади та інші українські та українознавчі центри).

Разом з тим, впровадження нових західних методологій не даватиме сподіваного ефекту до того часу, поки не буде закладено підва-

лини у вигляді радикально розширеної джерельної бази, введеної до наукового обігу.

Проблематика Інституту української археографії і джерелознавства ім. М.С.Грушевського від початку його діяльності виходила далеко за межі, накреслені вітчизняними істориками наприкінці XIX – на початку XX ст. За вже майже 20 років від дня заснування у 1991 році, Інститутом безпосередньо та у співробітництві з іншими установами та організаціями, було підготовлено і видано понад 700 різнопланових видань у 25 серіях, що містять у собі нову інформацію про писемні джерела та історіографічну спадщину з усіх періодів історії України. Вони хронологічно охоплюють періоди від княжої і козацької доби до сьогодення і створюють міцний фундамент для подальших досліджень не лише в історичній науці, а й в інших галузях вітчизняної гуманітаристики. Це видання літописних та інших писемних пам'яток, збірників документів, науково-інформаційних праць, збірників статей, монографій, методичних розробок.

Концепція історії України, розроблена вченими української зарубіжної історіографії, також знайшла відображення, наприклад, в серії видань: “Описово-статистичні джерела”, “Пам'ятки політично-правової культури України”, “Джерела з історії суспільно-політичного руху на Україні XIX – початку XX ст.”, “Мемуари, щоденники”; “Науково-довідкові видання з історії України” і т. д.

Зразковим в цьому відношенні (по новизні проблематики і рівню археографічної обробки) можна вважати публікацію джерел з історії Південної України, що охоплює декілька століть розвитку цього регіону. До збірки увійшли документи Російського архіву давніх актів, Російського військово-історичного архіву, Російського історичного архіву, Центрального державного архіву вищих органів влади у м. Києві, Державного архіву Запорізької області. Документи відображають не лише загальні тенденції, але й специфіку розвитку цього краю [Див.: 7, 5, 11 та ін.].

Почастішали публікації джерел з економіко-статистичного напрямку. В комплексних публікаціях документи, що відносяться до означеної тематики, як правило виокремлюються в спеціальні підрозділи. Так у збірнику документів “Південна Україна у внутрішній політиці Російської імперії та СРСР 18-20 століття” виокремлено такі підрозділи, як “Джерела з економічної історії краю” та “Джерела з соціальної історії південного краю”.

Серед публікацій провідне місце посідають статистичні джерела. Тим більше, що у другій половині XIX ст. вони набрали масового характеру. Тому в Інституті української археографії була започаткована серія: “Описово-статистичні джерела”, в рамках якої вийшли “Описи Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX ст.” [Див.: 9]. Продовжено дореволюційну тематику публікації джерел історії українського дворянства. Це публікація не лише статистично-облікових документів, що характеризують загальний розвиток дворянства як соціального стану, а й оприлюднення зразків політико-правової думки представників цієї верстви. До останнього можна віднести такі публікації, як “Зібрання малоросійських прав 1807 р.” [Див.: 13], “Історико-правові записки українського дворянства” [Див.: 6, 10, 15]. Окремо слід відзначити спроби введення документів цього типу до навчального процесу в університетах: “Пам’ятки суспільної думки України (XVIII – перша половина XIX ст.): Хрестоматія (Під ред. проф. А.Г. Боллебуха. – Дніпропетровськ, 1995).

Розвиток археографії за новими напрямками спонукає розвиток історичних досліджень. Так за останній час зроблено ґрунтовні дослідження з історії українського дворянства у XIX ст., національно-визвольного руху, демографії [Див.: 4], правознавства, культури.

Також вже з врахуванням нової схеми історії України XIX – XX ст. зроблено комплексне дослідження, що стало базовим для навчальних підручників та посібників в системі освіти [Див.: 2]. Окрім того, джерельна база суттєво розширюється за рахунок введення до наукового обігу матеріалів з спеціальних історичних дисциплін – сфрагістики, геральдики, історичної картографії, усної історії (на кінець 2010 року видано вже 6 томів “Усної історії степової України”, робота над наступними томами триває у Запорізькому відділенні Інституту української археографії та джерелознавства), які зараз активно опрацьовуються фахівцями з різних галузей гуманітаристики таких установ як Український Інститут Національної Пам’яті, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, Інститут історії України та ін. [Див.: 16] Джерельний потенціал цього виду матеріалів є досить значним і його актуалізація потребує додаткових зусиль не лише археографів, джерелознавців, істориків, а й мовознавців, етнологів, культурологів, політологів, демографів та інших спеціалістів [1, с. 6-7, див. також 17].

Джерела і література:

1. *Бойко Анатолій*. Усна історія – напрямки та перспективи// Усна історія в науковому дослідженні. Матеріали всеукраїнської наукової конференції. Запоріжжя, 23-24 травня 2008 року. – Запоріжжя, 2008. – С. 6-7.
2. *Грицак Я.* Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX-XX століття: Навчальний. посібник для учнів гуманіст. гімназій, ліцеїв, студентів історичних факультетів вузів, вчителів. 2-ге видання. – К.: Генеза, 2000.
3. *Грушевський М.* Звичайна схема “русской” історії й справа раціонального укладу історії Східного Слов’янства// Михайло Грушевський. Твори у 50 томах./ Т. 1. Серія: Суспільно-політичні твори 1894-1907. – Львів, 2002. – С. 75-82.
4. *Гузенков С.Г.* Автореферат: “Метричні книги як джерело з історії демографії Південної України др. пол. XIX – початку XX ст.” Дис. канд. іст. наук: 07. 00. 06.- Запоріжжя, 2005.
5. Джерела з історії Південної України. Т.10/Описи Степової України останньої чверті XVIII – початку XIX століття. – Запоріжжя, 2009.
6. *Дячук Л.В.* Автореферат: “Історико-правові записки українського дворянства (кінця XVIII – поч. XIX ст.) як пам’ятки історичної думки”. Дис. канд. іст. наук: 07. 00. 06. – К., 2000.
7. *Козирев В.К.* Матеріали до історії адміністративного устрою Південної України (друга половина XVIII – перша половина XIX століття). – Запоріжжя, 1999.
8. *Оглоблин О.* Проблема схеми історії України XIX – XX століття (до 1917 року)// Український історик. – 1971. – 1-2 (29-30). – С.5-16.
9. Описи Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX ст./ НАН України; Археографічна комісія; Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського, Українська правнича фундація. – К., 1997.
10. *Папакін Г.* Приватні архіви української родової еліти в національній історії другої половини XVII – XX ст. (на прикладі архівної спадщини роду Скоропадських). – К., 2005.
11. Південна Україна XVIII – XIX століття. Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗНУ. – Вип. 9.- Запоріжжя: РА “Тандем-У”, 2008.
12. *Прилепишева Ю.* Автореферат: “Археографічна діяльність архівних установ України (1946-1991): Дис. канд. іст. наук: 07.00.06/ НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. – К., 2003.
13. Собрание малороссийских прав 1807 г./ Сост. К.А. Вислобовов и др. АН Украины Археографическая Комиссия; Институт государства

и права им. В.М.Корецкого, Институт украинской археологии. – К., 1993.

14. *Сохань Павло*. Вступне слово. //Матеріали до розробки концепції діяльності Інституту української археології. До Всеукраїнської наради “Українська археологія сьогодні: проблеми і перспективи”. Київ, 16-18 грудня 1992 р. – К., 1992. С. 4.

15. *Сурева Н.В.* Джерела з історії дворянства Південної України останньої чверті XVIII – першої чверті XIX ст. – Запоріжжя, 2004.

16. Усна історія Степової України. ТТ. 1-6 – Запоріжжя, 2008-2009.

17. Усна історія: теорія та практика. – Запоріжжя, 2008.

Олександр Маврін (Київ, Україна). Схема історії України XIX та XX ст., розроблена в зарубіжній українській історичній науці, та її вплив на розвиток сучасної археології в Україні.

У статті аналізується вплив концепцій та схем, розроблених в українській зарубіжній історіографії щодо проблем історії України XIX та XX ст. на формування нових підходів в сучасній українській історичній науці, насамперед до завдань археології з вивчення та публікації ширшого кола джерел.

Ключові слова: археологія, зарубіжна українська історіографія, джерела.

Олександр Маврін (Киев, Украина) Схема истории Украины XIX и XX вв., разработанная в зарубежной украинской исторической науке, и её влияние на развитие современной археологии в Украине.

В статье проведен анализ влияния концепций и схем, разработанных в зарубежной украинской историографии относительно проблем истории Украины XX и XX вв. на формирование новых подходов в современной украинской исторической науке, прежде всего к задачам изучению и публикации более широкого круга источников.

Ключевые слова: археология, зарубежная украинская историография, источники.

Oleksandr Mavrin (Kyiv, Ukraine) The scheme of the 19th and 20th century Ukraine's History worked out in foreign Ukrainian historical science and its influence upon development of to-days' archeography in Ukraine.

An influence of conceptions and schemes worked out in the foreign Ukrainian historiography concerning Ukrainian history in the 19th and 20th centuries upon a new point of view in to-day's Ukrainian historical science first of all on tasks of study and publication of greater number of sources is analyzed in the article.

Key words: archeography, foreign Ukrainian historiography, sources.